

TERRISSERIES AL VOLTANT DE LA RIERA DE RUBÍ: CAN TINTORER (EL PAPIOL) I CAN PEDREROL DE BAIX (CASTELLBISBAL)

Lourdes Moret Pujol
Arqueociència

Cèsar Carreras Monfort
Universitat Autònoma de Barcelona

Carme Miró i Alaix
Servei d'Arqueologia de Barcelona

A diferència de les terrisseries de la riba dreta del riu Llobregat i properes a la desembocadura, hi ha, si més no, dues terrisseries que es troben a l'interior de la vall, a la cruïlla entre la riera de Rubí i el riu Llobregat. Es tracta de Can Tintorer, dins del terme del Papiol, i Can Pedrerol de Baix, al terme de Castellbisbal. Són dues excavacions conegudes fonamentalment a partir d'intervencions preventives per a la construcció d'infraestructures viàries i ferroviàries, i que havien estat excavades inicialment per grups d'aficionats locals i posteriorment per arqueòlegs professionals.

Es tracta de dos jaciments que han documentat importants zones industrials relacionades amb el premsatge, la decantació i l'emmagatzemament de vi (camps de *dolia*) i la producció d'àmfores, amb una riquíssima epigrafia de marques. Malgrat que s'han fet diverses intervencions en ambdós jaciments, encara queda una àmplia àrea amb un gran potencial per excavar. Així doncs, aquest treball pretén il·lustrar sobre els coneixements actuals d'aquestes terrisseries, encara no plenament conegudes.

Sabem que les dues terrisseries van produir àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4, si bé les segones eren les produccions majoritàries en ambdós centres, per la qual cosa el percentatge de Pascual 1 és considerablement menor. Això ja indica una datació més tardana de la producció terrissera, que es trobaria en un moment de transició entre aquestes dues tipologies d'àmfores.

D'acord amb la datació dels derelictes, les

marques de Can Pedrerol i Can Tintorer (vegeu l'article de Cèsar Carreras en aquest mateix volum) apareixen al voltant del 15-20 dC en derelictes com La Giraglia, La Chrétienne H o Sud-Lavezzi 3. És precisament el moment de canvi d'un envàs a l'altre, i en el qual de mica en mica la Dressel 2-4 serà l'àmfora preferent del vi de la Laietània. Pel que fa a les terrisseries, sembla que també en aquest moment l'envasament del vi es fa més a prop del lloc de producció, i potser aquesta zona de la riera de Rubí té una explotació vinícola més tardana que la part baixa del riu i la zona propera a la costa.

Segurament, la producció de les àmfores riu amunt indica que devien ser fàcilment transportades per via fluvial, o sigui que l'emplaçament de les terrisseries està molt vinculat a les facilitats de transport fluvial, que més a l'interior resulta més difícil.

1. CAN TINTORER (EL PAPIOL)

El jaciment de Can Tintorer es localitza al terme del Papiol, al quilòmetre 5,2 de la carretera comarcal entre Molins de Rei i Caldes de Montbui, a les coordenades 41°27'36" N 2°0'20" E, amb una altitud sobre el nivell del mar de 70 m. La seva ubicació és força estratègica: d'una banda, molt a prop del riu Llobregat, important eix de comunicació en època antiga; de l'altra, està delimitat per la riera de Rubí i el torrent de la Font, i es troba en una petita elevació del terreny

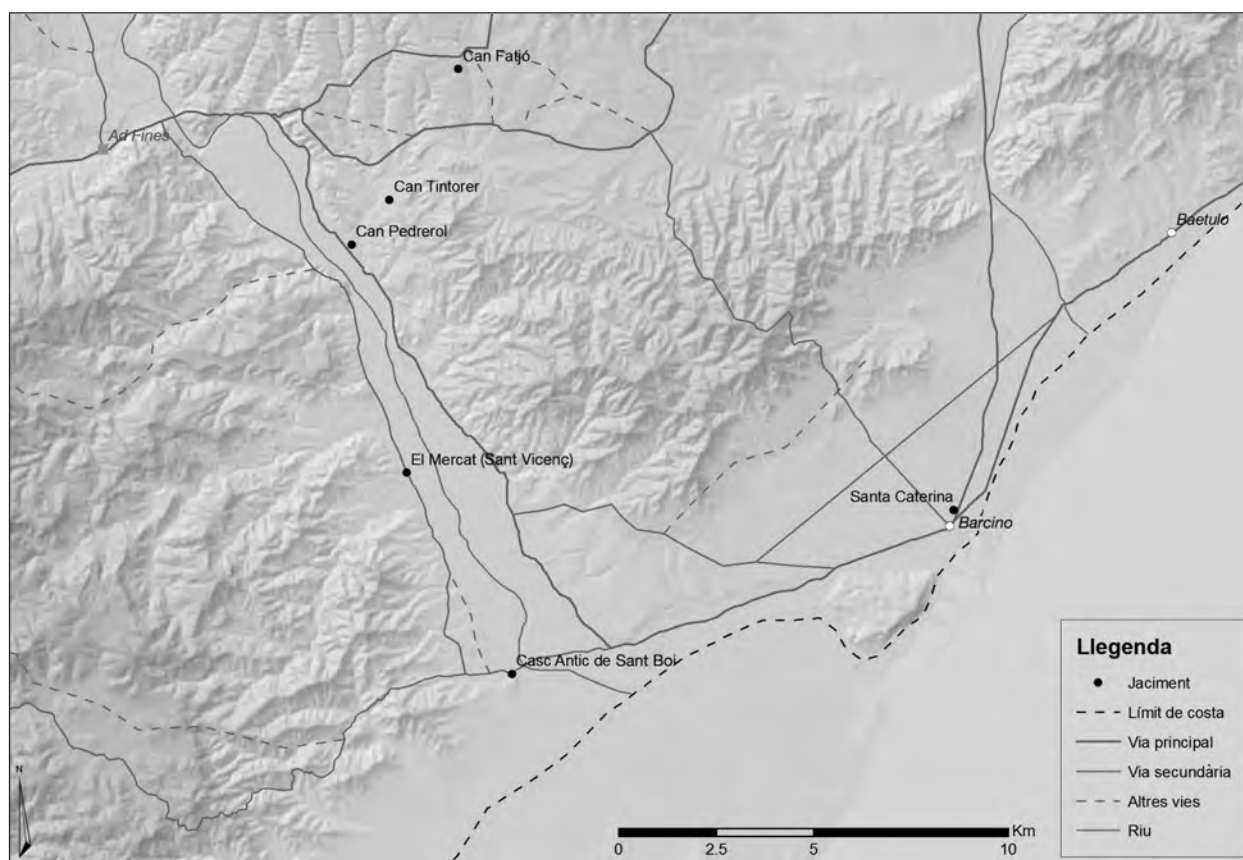

FIGURA 5. Localització de les terrisseries de Can Pedrerol i Can Tintorer en el Baix Llobregat.

que li dóna una visió i un control del territori. L'estudi d'aquelles restes s'ha de fer en relació amb la xarxa de comunicacions d'època antiga: primer, seguint l'eix del riu cap a les muntanyes pirinenques; després, seguint la ruta Llobregat-Cardener, que mena cap a les planes de Lleida; així mateix, seguint la Depressió Prelitoral per les comarques del Vallès i del Penedès i arribant a Tarragona i a Girona.

El terreny bàsic del jaciment és constituït per dipòsits quaternaris d'argiles i materials sedimentaris, fruit de l'erosió del massís de Collserola, en una zona de contacte amb la depressió del Vallès. Les explotacions d'argiles, constatades ja en època romana pels obradors d'àmfores i material constructiu, són un tret característic d'aquesta zona de la comarca, però cal remarcar que es tracta d'argiles miocèniques.

Les primeres notícies que tenim de la presència de restes arqueològiques als terrenys de la masia de Can Tintorer, del Papiol, són de l'any 1926, arran dels treballs de prospecció que hi va dur a terme Serra i Vilaró, el qual va descobrir restes de

ceràmiques romanes amb una forquilla cronològica dels segles I i II d C, així com restes de material constructiu (Martí Albanell, 1926). Des d'aleshores i fins l'any 1975, el jaciment es trobà en una zona de conreu que va estar afectada per la construcció de l'autopista B-30, moment en el qual el Museu de Molins de Rei i el de Rubí van dur a terme una primera intervenció de salvament (Bergadà, 1981). Les restes identificades en aquesta primera intervenció van ser un dipòsit hidràulic i dues habitacions, una de les quals tenia decoració parietal (Bergadà, 1981; Solias, 1982; Julià *et al.*, 1989).

La primera habitació (1) es va localitzar en un bancal a la part dreta de la B-30 en direcció a Rubí. Es localitzà un mur de 3,77 m de llargada × 30 cm d'amplada, fet d'*opus signinum* amb un arrebossat de calç i decorat amb pintura de color grana i amb una sanefa de línies de diferents gruixos de color groc, negre i blanc. En l'excavació d'aquest espai, del qual no es va poder completar el tancament, es van recuperar restes de motlures de marbre.

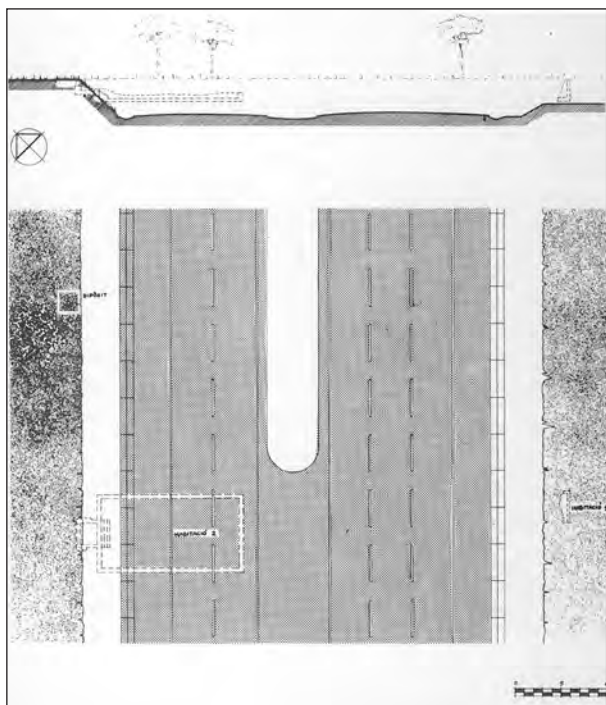

FIGURA 6. Ubicació de les restes arqueològiques de Can Tintorer (Bergadà, 1981).

La segona habitació (2) tenia unes dimensions de $15 \times 7,5$ m, amb una amplada de mur d'uns 35 cm. Era una construcció d'*opus testaceum* amb una arrebossat de calç a l'interior. El paviment era d'*opus signinum*.¹ Adossada a la paret oest hi havia una escala de quatre graons, de 3 m de llargada cada un. Al llarg de la intervenció es va poder excavar un nivell de cendres de 20 cm de potència, que cobria el paviment de la cambra o piscina. El material arqueològic recuperat també havia patit l'acció del foc. També es va poder documentar un petit annex de $2,17 \times 1,55$ m a l'habitació, al costat del darrer graó de l'escala i per sobre d'aquesta.

Pel que fa al dipòsit, es trobava a la banda esquerra de l'autopista B-30 en direcció a Rubí, a uns 19 m de l'habitació 2. Tenia unes dimensions d' $1,93 \text{ m} \times 1,75 \text{ m}$, parets de maçoneria i arrebossat interior de calç. El terra del dipòsit estava cobert de *tegulae* invertides, i la juntura amb la paret presentava un cordó hidràulic que en l'angle nord donava a una sortida de líquids.

L'any 1983, quan la Corporació Metropolitana de Barcelona construïa l'accés al Cementiri

1. Aquest paviment va poder ser reexcavat en la intervenció de l'any 1986, com comentarem més endavant.

Comarcal Roques Blanques, situat a prop d'on s'havien localitzat les restes de les habitacions 1 i 2, el Museu de Molins de Rei va alertar del fet i el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya va donar el permís d'excavació a Josep M. Solias i Marta Vilalta per a fer una intervenció d'urgència (Julià *et al.*, 1989).

Aquesta segona intervenció no va evidenciar cap estructura nova, però sí una gran quantitat de ceràmica, fonamentalment àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4. D'aquesta excavació cal destacar la recuperació d'un cap de terracota que sembla d'un jove, ja que presenta uns trets individualitzats, malgrat que la factura és força grollera. Això ens suggereix una producció local, potser als mateixos tallers on es produïen les àmfores. Conserva restes de pintura, cosa que ens porta a pensar en un cap policromat, la funció del qual és difícil de precisar, tot i que es pot creure que devia estar relacionat amb alguna activitat de culte de tipus familiar (Miró, 1985).

Arran d'unes fortes pluges i de la concentració de ceràmica trobada en el camí cap a la masia de Can Tintorer, així com de les obres d'ampliació de l'accés al Cementiri, es va fer una segona intervenció l'any 1985, una excavació d'urgència dirigida per Marta Vilalta i Carme Miró. Aquesta intervenció es va anomenar sector B per a diferenciar-la de la intervenció del 1983. Es van obrir tres cales, en dues de les quals es van documentar estructures i en l'altra només una estratigrafia no gaire vàlida, ja que tenia intrusions d'època moderna i va documentar una estructura de canalització i força material ceràmic, principalment amforal (Pascual 1 i Dressel 2-4).

La canalització era feta de lloses de pedra calcària i tovots, fent dues fileres, i coberta per una capa de lloses de pedra calcària. Tota l'estructura estava arrebossada amb una capa de fang. El terra era el sòl natural. A la banda nord, el canal quedava tancat per una gran pedra, cosa que ens porta a pensar que indica un dels límits o que l'estructura feia un gir no localitzat. Per la banda sud, la canalització havia desaparegut i no es va poder documentar-ne el final. A part d'aquesta estructura, es va poder excavar un gran nivell d'enderroc, amb pedres, *tegulae* i maons, així com dos grans nivells d'escòria de ferro. Pel que fa al material recuperat, la major part eren fragments d'àmfores (Pascual 1 i Dressel 2-4) i material constructiu, molts amb defectes de cocció.

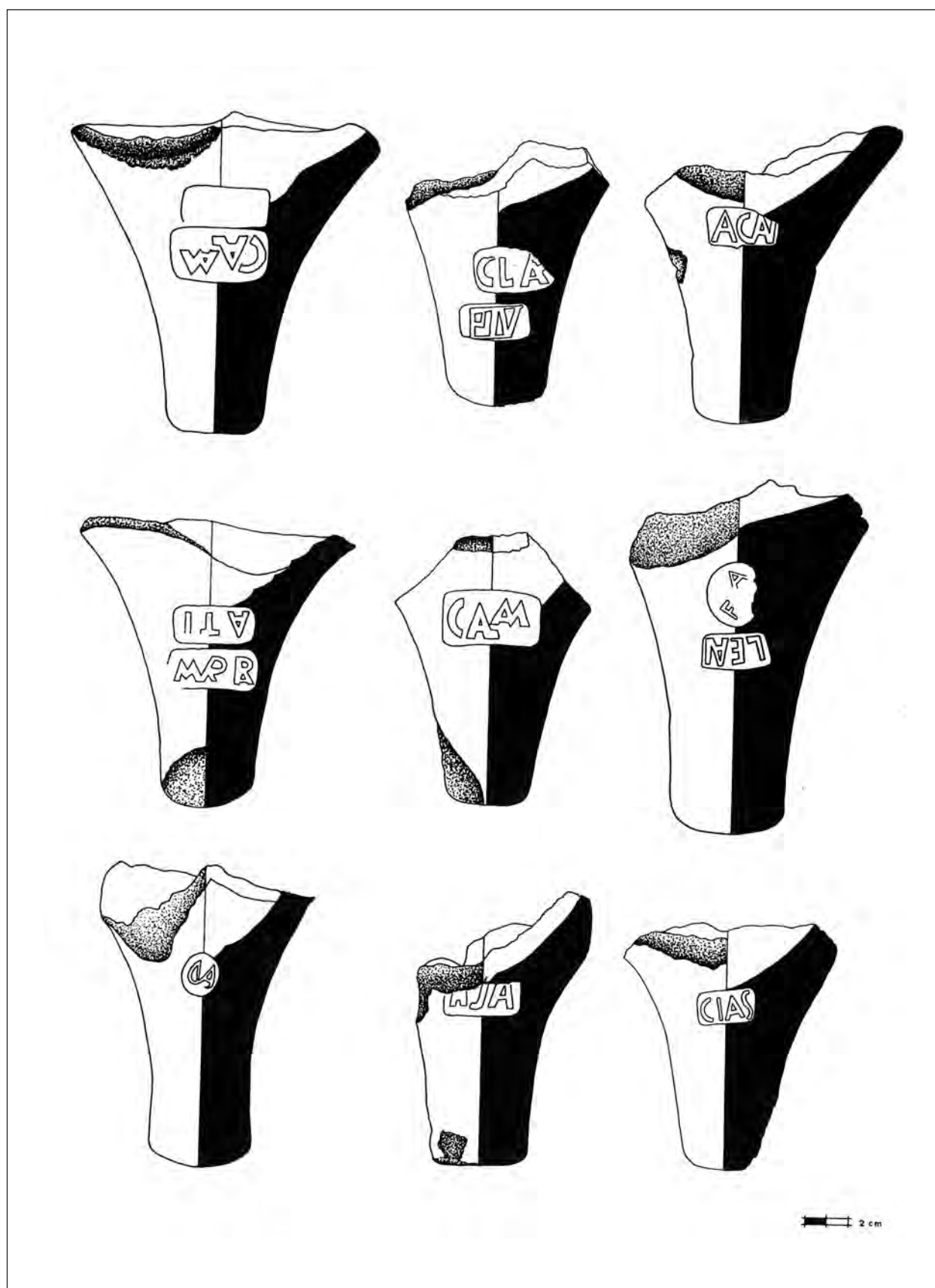

FIGURA 7. Alguns dels pivots amb marca recuperats en aquesta primera intervenció (Bergadà, 1981).

FIGURA 8. Restes de canalització de la intervenció de l'any 1985 (C. Miró).

Cal destacar la troballa de dues àmfores Dressel 2-4 senceres, de pasta de color beix clar, d'una mida força petita.

A la tardor del 1986 es va fer una nova intervenció en els dos sectors del jaciment. D'una banda, es va obrir una cala de 4×7 m a prop de la cala 2 del sector B, on es va documentar un rebliment de ceràmica amb presència de *tegulae*, *imbrices*, *dolia*, *tubuli* i àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4. Alguns dels fragments estaven passats de cocció, la qual cosa indica la proximitat d'una terrisseria, cosa que ja havia estat constatada en la campanya anterior.

A l'altra banda de l'autopista es va fer una cala de 6×6 m per a trobar la continuïtat de les estructures de la vil·la —segurament la part residencial i la de decantació i premsatge de líquids—. Es va comprovar l'existència de la capçalera de l'habitació 2 de les excavacions del 1975 (Bergadà, 1981) i que l'habitació 1 era un dipòsit de planta quadrangular (Julià *et al.*, 1989). Dins del material amforal, a més de la presència d'àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4, amb un predomini d'aquesta darrera, hi havia també alguns exemples d'envasos importats de la Bètica, com l'àmfora Dressel 7-11 per a salaons.

Pel que fa a la cronologia del jaciment, tot apunta un inici al començament del segle I dC i una data final a la segona meitat del segle II dC, ja

FIGURA 9. Rebliment de la cala 2 del sector B amb un conjunt d'àmfores locals (C. Miró).

que no ha sortit, de moment, cap material posterior. Per a concloure, creiem que encara són poques les dades que coneixem d'aquesta vil·la, la qual sembla que tingué força importància com a centre productor i transformador de matèria primera en època altimperial. Pel tipus d'àmfores exhumades, es pot pensar que la vil·la estava relacionada amb el conreu de vinya i la producció de vi, alhora que hi havia forns on es produïen àmfores i material de construcció, i també algun element singular com ara la terracota recuperada l'any 1985.

L'any 2001 es va fer a la zona de Can Tintorer (Matas, 2003) una darrera intervenció en la qual es van reconèixer algunes estructures murals i la presència d'un important volum d'àmfores, entre les quals apareixien algunes noves marques.

2. CAN PEDREROL DE BAIX (CASTELLBISBAL)

En el cas de Can Pedrerol, s'han fet excavacions recents (gener-abril 2004) en terres de con-

reu properes a la masia de Can Pedrerol i a l'ermita de Sant Quintí. Les coordenades UTM eren: X = 416007,16 i Y = 4588934,15. La intervenció preventiva s'emmarcava en els treballs del «Projecte de construcció de la plataforma de la línia d'alta velocitat Madrid-Saragossa-frontera francesa. Tram Castellbisbal-el Papiol», realitzats per la promotora de GIF (Gestor de Infraestructuras Ferroviàries).

Es van excavar només les restes afectades per les obres de la línia d'alta velocitat, si bé sembla que el jaciment té una extensió major que no pas la que s'ha pogut documentar aquí. Es tracta d'una instal·lació agrícola romana —potser una vil·la— que concretament té una zona d'emmagatzematge de productes agrícoles (cereals, oli o vi), un dipòsit i nombrosos forns destinats a l'activitat metal·lúrgica. Així doncs, es tractava de la part productiva i industrial de la instal·lació, fou bastida al començament del segle I dC i estava destinada a la producció de vi, però aquesta activitat es va abandonar a l'últim terç d'aquest mateix segle. A partir d'aquest moment començà una

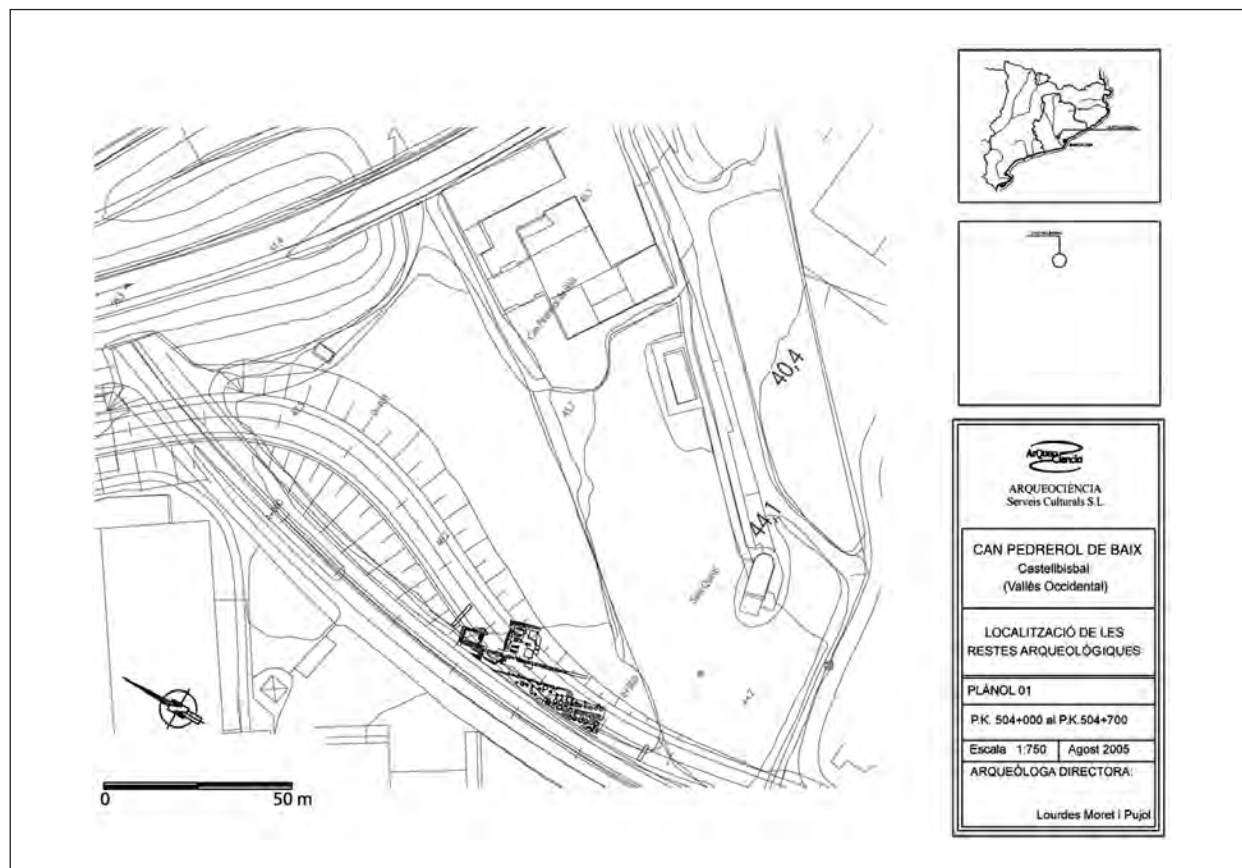

FIGURA 10. Planta del jaciment i la seva ubicació (Arqueociència).

nova activitat marcada per la presència dels forns metal·lúrgics i la qual s'allargà fins al final del segle II dC, moment d'amortització de totes les estructures de cronologia romana del jaciment.

La localització d'un jaciment al voltant de la masia de Can Pedrerol de Baix no va ser fruit de l'atzar. De fet, dins el terme municipal de Castellbisbal s'havien documentat alguns jaciments arqueològics de cronologia diversa, segons l'Inventari de Patrimoni Arqueològic. D'època romana destacaven Can Riquer, Can Canals, Can Nicolau, Ca n'Ametller, el Canyet i Ca n'Estaper, i també Can Pedrerol de Baix.

D'aquest darrer jaciment, a més, es tenia constància que el Grup de Col·laboradors del Museu de Rubí hi havia realitzat recollides de material en superfície. Durant la realització d'aquestes activitats s'havien localitzat, entre d'altres, diversos fragments d'àmfores de la tipologia Dressel 2-4, així com fragments de terra sigil·lada, ceràmica comuna romana i escòria de ferro. També es va estudiar d'un forn d'àmfores Dressel 2-4 i un tester situat entre la masia actual i l'ermita de Sant Quintí. Documentà les restes Eloi Bergadà, que assenyala: «També es descobrí i s'excavà un important tester que va proporcionar diversos pivots d'àmfora amb estampilles i abundant material ceràmic —molt d'ell amb una excessiva cuita i també força escòria de forn, fets que evidencien l'existència de la vil·la, d'uns forns propis» (Bergadà, 1981).

L'àrea d'excavació corresponia a una franja de terreny de planta més o menys rectangular d'uns 700 m², en el centre de la qual s'havien localitzat la majoria d'estructures. Els costats nord i sud d'aquest espai quedaven delimitats per les dues cales realitzades en el moment d'extracció de la capa vegetal, que confirmaven l'esterilitat arqueològica més enllà dels límits establerts. Al costat est, s'hi havia instal·lat la terrera, i més enllà hi havia els camps de cultiu de la masia, que no estaven afectats per l'obra, però eren susceptibles de contenir noves restes a causa de l'abundant presència de ceràmica en superfície. I, a l'oest, un mur de formigó separava el jaciment de la via del tren, que en el moment de la seva construcció havia malmès moltes de les estructures ara localitzades.

Tot el jaciment presentava un grau d'arrasament important i totes les estructures que es van localitzar es van trobar seccionades i només se'n

conservava el nivell de fonamentació dels murs. Les diverses activitats agrícoles i industrials de la zona —tant en el passat com en el present— segurament van afectar l'estat de conservació de les restes. A més a més, possibles riudes provocades tant per la proximitat del riu Llobregat com per la riera de Rubí antigament devien haver inundat aquesta zona.

En aquest jaciment es van documentar diferents moments d'ocupació. En primer lloc, la major part de les estructures documentades pertanyien al complex vinícola, que corresponia al primer moment d'ocupació. Un segon moment d'ús d'aquest espai es va produir amb l'abandonament de les estructures vinícoles i la reorientació de la producció en aquest cas cap a la metal·lúrgia, amb la construcció dels nombrosos forns de cubeta. També es van documentar estructures agrícoles d'època moderna i, finalment, un grup d'estructures de cronologia indeterminada. Es van poder distingir les fases d'activitat que s'exposen a continuació.

2.1. PRIMERA FASE ALTIMPERIAL: SEGLE I dC

Formaven part d'aquest primer moment els murs que definien tota l'estructura ortogonal dels diversos edificis i la base d'*opus signinum* del *lacus*, excepte els murs 118 i 119 i l'estructura subterrània, situats al nord del jaciment. També formaven part d'aquest mateix període les quatre estructures de planta quadrada i el magatzem de *dolia*. Totes les estructures incloses en aquest moment es trobaven excavades en el substrat geològic.

Al costat nord del jaciment i corresponent a aquest moment, es va localitzar una part d'un paviment d'*opus signinum* (unitat estratigràfica [u. e.] 107), que es recolzava sobre un mur de pedra molt sòlid (u. e. 237) i en cobria un altre (u. e. 315). Ambdós murs estaven col·locats de forma perpendicular entre si. El primer estava orientat en direcció SW-NE i el mur (u. e.) 315 estava orientat en direcció NW-SE.

Tota aquesta estructura es trobava recolzada sobre el terreny natural i estava formada, en primer lloc, per un nivell de preparació (*rudus*) construït amb còdols de riu lligats amb morter de calç i, seguidament, per tres capes d'*opus signinum*. Suposem que aquesta superposició de capes

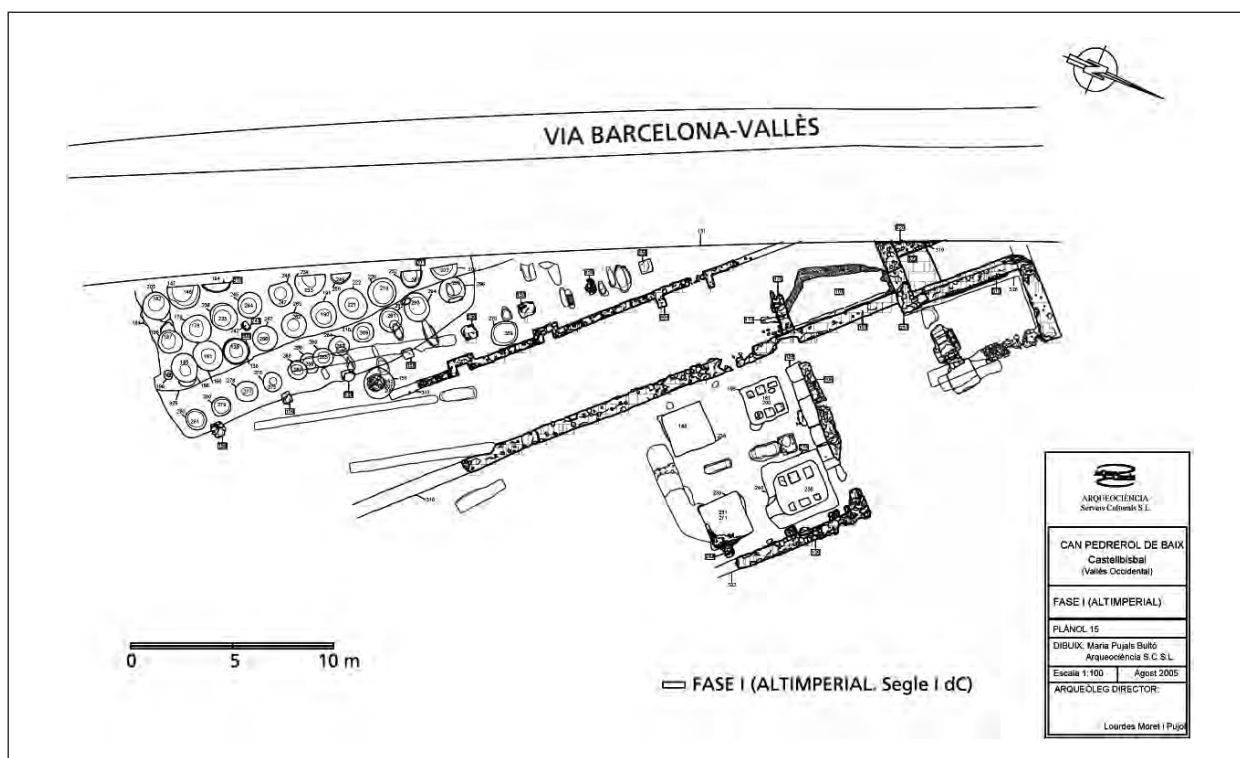

FIGURA 11. Planta de la primera fase de Can Pedrerol (Arqueociència).

devia ser per a impermeabilitzar l'estructura. Aquesta, a més, presentava una motllura de mitja canya al peu de cada un dels murs per tal de donar major impermeabilitat a les interseccions del paviment amb els murs, atesa la seva funcionalitat de contenidor de líquids (*lacus*). La planta del dipòsit era rectangular i se'n conservaven uns 5 m, ja que estava seccionada pel costat occidental. Aquest fet va impedir determinar la superfície total de l'estructura. Tampoc no se'n va poder determinar la fondària, perquè es trobava molt arrasada, i no es va poder localitzar el nivell de circulació. La secció d'aquesta estructura era de fons pla, ja que només hi havia un centímetre de desnivell entre el costat nord i el costat sud. La funció d'aquest dipòsit devia ser l'emmagatzematge o la decantació de líquids (vi o oli).

El fet que aquesta estructura es trobés tan arrasada va dificultar-ne la datació, ja que tampoc s'hi va localitzar cap nivell de sediment amb ceràmica associada, i, per tant, no se'n va poder establir exactament la cronologia. Malgrat tot, és possible que aquesta estructura hagués format part del primer moment de funcionament de la zona productiva.

FIGURA 12. Primera fossa cúbica, amb sis lloses al fons.

Al costat més oriental del jaciment va quedar delimitat un espai de planta quadrada format pel mur (u. e. 136) al costat est, l'estructura de lloses de pedra (u. e. 105) al costat nord, i el mur (u. e. 103) al costat oest. Aquesta habitació de planta rectangular es va començar a excavar tot extraient-ne el nivell superficial (u. e. 100) i acabant de delimi-

tar el mur (u. e. 136) de forma manual. Sota el nivell superficial es va localitzar un nivell de terres molt compacte (u. e. 112), de color marró clar, amb abundants restes de materials constructius i fragments de ceràmica de cronologia romana (terra sigil·lada hispànica i terra sigil·lada sudgàl·lica). En aquest nivell es van localitzar dues monedes de bronze: l'una es trobava molt concrecionada i l'altra estava en perfecte estat de conservació.

La primera moneda era un as d'August, procedent de la seca de *Tarraco*, d'una cronologia entre els anys 4-14 dC. A l'anvers s'hi podia llegir: IMP CAESAR [avg tr pot] PON MAX PP. I al revers: [ti] CAESAR [cvt]. L'altra moneda era un dupondi de Marc Aureli, en honor d'Antonius Pius, procedent de la seca de Roma i d'una cronologia del 168-169 dC. A l'anvers presentava la llegenda M ANTONINVS PIVS AVG TR P XXIII, i al revers SALVTI AVG COS III (Clua, 2005).

L'extracció d'un nivell d'argiles al costat nord-est va posar al descobert dues estructures de planta quadrada de 2 × 2 m cadascuna, idèntiques a les que es trobaven al costat oest de l'àmbit i que es van localitzar tan bon punt es va extreure el nivell superficial. Totes es trobaven tallant el substrat geològic. Cada una d'aquestes estructures va ser excavada de forma individualitzada. La primera fossa cúbica (u. e. 199) estava reblerta per tres nivells de sediments ben diferenciats. El primer nivell (u. e. 181) estava format per terres argiloses amb carbonets i presentava una potència aproximada d'1,30 m. En el moment de la seva excavació s'hi van localitzar abundants restes ceràmiques (terra sigil·lada itàlica, fragments d'àmfora, claus de ferro, vidre i agulles d'os). Un cop extretes, es va documentar el terreny natural i dues filades paral·leles de tres lloses de pedra, orientades en direcció N-S, de mida gran (0,30 × 0,40 m). La profunditat d'aquesta estructura cúbica era de 2,45 m i la seva capacitat aproximada era d'uns 10 m³. El fons era pla, la planta quadrada i la secció rectangular, característiques que es repeteixen en les altres tres estructures excavades.

El segon retall (u. e. 238) es trobava amortitzat per un únic nivell de sediment (u. e. 188), format per terres de color marró fosc, pedres i restes de materials constructius i ceràmica (ceràmica africana de cuina, terra sigil·lada hispànica i sudgàl·lica i algunes llànties). En aquest cas, el fons de l'estructura era pla i no s'hi van localitzar llo-

ses de pedra. La profunditat era de 2,20 m i la seva capacitat era aproximadament igual a la de l'estructura anterior, uns 10 m³.

El tercer d'aquests fets arqueològics (u. e. 239) presentava les mateixes característiques que els altres dos: era de planta quadrada, secció rectangular i fons pla. I també es trobava farcit de dos nivells de sediment diferenciats. El primer nivell de sediment (u. e. 231), d'una potència d'1,55 m, era de color marró clar i de textura tova. S'hi van localitzar nombrosos fragments de materials constructius, restes d'àmfora, terra sigil·lada hispànica i una agulla de bronze que cal destacar. El segon nivell (u. e. 271) de rebliment estava format per terres de color marró fosc bastant soltes i d'una potència aproximada de 0,85 m. En aquest segon nivell de sediment es va localitzar un fragment de *dolium* amb una inscripció realitzada amb una matriu de bronze, la qual cosa fa que les lletres siguin alçades i fortes; s'hi llegeix: COR PR.

La darrera d'aquestes estructures (u. e. 240), de planta quadrada, amb unes mides d'1,97 × 1,97 m, secció rectangular i fons pla, tenia una potència de 2,55 m. Es trobava farcida amb un únic rebliment (u. e. 255) format per argiles i pedres d'una gran potència. L'extracció d'aquest sediment va permetre recuperar gran quantitat de material arqueològic, com ara restes arquitectòniques (alguns *tubuli*, *tegulae* i *imbrices*), ceràmica de cuina africana, terra sigil·lada hispànica, escòria ceràmica i diversos fragments d'àmfora. Al fons d'aquest retall es van localitzar dues filades paral·leles de tres pedres quadrades ben escairades i col·locades de forma plana, disposades de la mateixa manera que les localitzades en l'estructura u. e. 199.

FIGURA 13. *Dolium* amb la marca que s'hi llegeix: COR PR (P. Berni).

FIGURA 14. *Dolium* amb la marca C.LIC.ADIN (P. Berni).

Al costat de llevant del camp de *dolia* es palesava un canvi de color de la terra; per tant, es va considerar un sediment diferent, que corresponia al nivell d'amortització u. e. 137. En aquest estrat es van localitzar diversos fragments de ceràmica. Entre d'altres, es va localitzar un fragment de *dolium* on hi havia gravada la inscripció C. LICADIN, segurament referida al propietari del recipient. La cronologia d'aquest nivell d'amortització corresponia al segle II dC.

La zona d'emmagatzematge estava formada per tres filades paral·leles de fosses de *dolia*, orientades en direcció NW-SE. La filada més oriental estava formada per tres retalls de *dolia*, la segona filada en tenia set i la darrera filada en tenia deu i un forat de pal. Només es conservaven els recipients *in situ* en tres dels retalls.

FIGURA 15. Camp de *dolia* de Can Pedrerol.

2.2. SEGONA FASE ALTIMPERIAL: SEGLES II-III dC

En aquesta segona fase, les estructures relacionades amb l'elaboració i la producció del vi es van deixar d'utilitzar, s'abandonaren i s'amortitzaren. La ceràmica recuperada en els nivells d'amortització del camp de *dolia* indicava que aquestes estructures foren abandonades al final del segle I i al començament del segle II dC.

Al costat est del jaciment, cal suposar que en aquest moment les estructures que es fonamentaven en els retalls de planta quadrada havien estat desmuntades i els fonaments s'havien reblert tots quatre de forma simultània. Al mig de dues de les fosses cúbiques, just en l'espai central de l'àmbit, es van documentar dues estructures de planta i secció rectangulars amb les vores lleugerament arrodonides, corresponents a dues estructures de combustió de tipus cubeta. Aquestes foren construïdes i utilitzades un cop les quatre estructures anteriors ja s'havien amortitzat.

La primera d'aquestes estructures (u. e. 177) tenia una planta rectangular amb les cantonades arrodonides i unes dimensions d'1,40 × 0,50 m. Es trobava reblerta amb dos nivells de sediment. El primer estrat estava constituït per cendres grises (u. e. 175), mentre que el segon (u. e. 180), també de cendres, presentava un color blanquinós i tenia molt poca potència. Tot el perímetre de l'estructura es trobava rubefactat a causa de l'acció continuada del foc sobre les argiles. La funcionalitat que es va atribuir a aquesta estructura va ser la de forn metal·lúrgic. Al costat nord, se li associà una estructura (u. e. 172) formada per *opus signinum* i pedres. Es tractava d'una estructura arrodonida, amb un diàmetre aproximat de 40 cm i de poca potència. Podia tractar-se de l'enclosa on es treballava el metall procedent del forn o fins i tot del lloc on es recolzaven les toveres per a insuflar aire a l'interior.

El segon forn (u. e. 229) es localitzava al costat sud del primer, just a un metre de distància. Les dimensions d'aquest eren similars a les de l'anterior (1,40 × 0,40 m), a l'igual de la planta i la secció; la diferència era que no tenia cap estructura de pedres que se li pogués associar. L'interior només estava reblert amb una única capa de cendres (u. e. 230), d'uns 0,45 m de potència.

Les anàlisis dels sediments i de les parets van permetre confirmar que es tractava de dues estructures de combustió de caire metal·lúrgic. Per

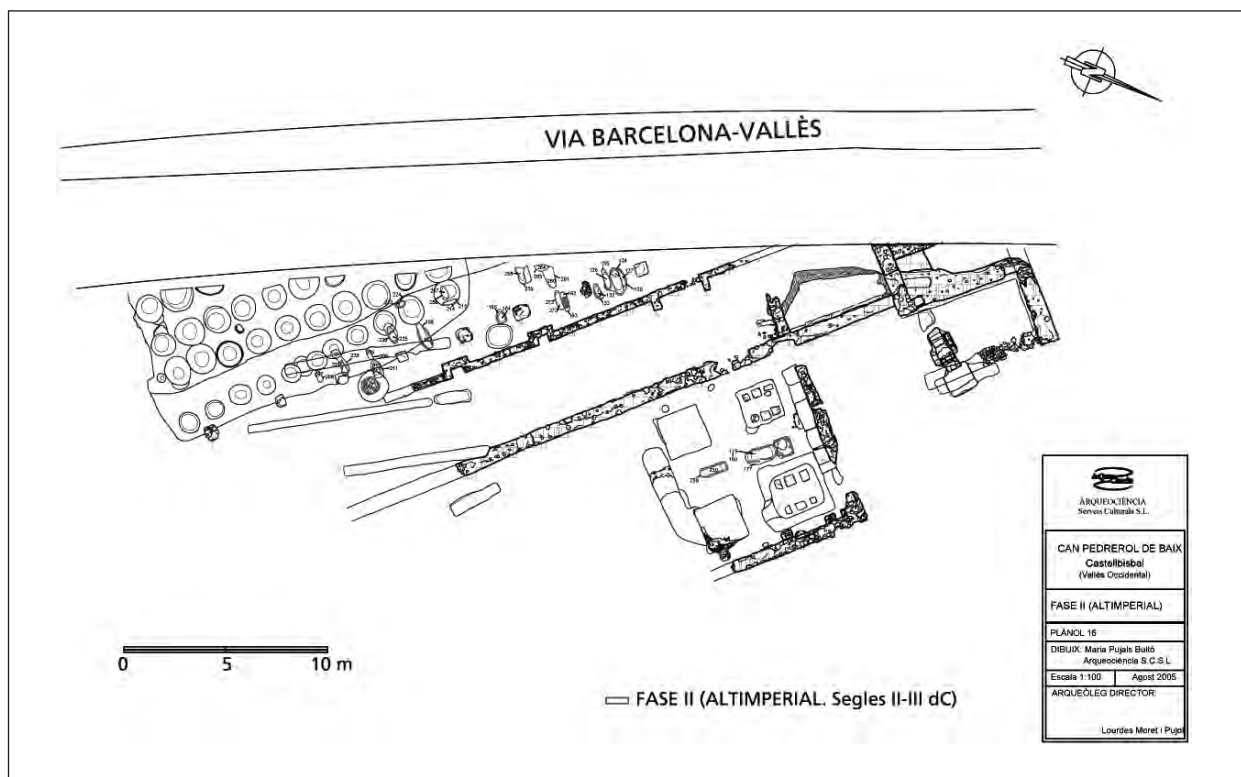

FIGURA 16. Planta de la segona fase de Can Pedrerol (Arqueociència).

al funcionament dels forns calia que la coberta també estigués desmuntada, ja que aquestes estructures de combustió s'utilitzaven a cel obert; d'aquesta manera s'evitava la concentració dels fums que es poguessin produir.

2.3. ESTRUCTURES DE CRONOLOGIA CONTEMPORÀNIA

Hi ha una darrera fase d'ocupació del jaciment amb una sèrie d'activitats agrícoles que ens porten a l'època moderna o contemporània. Les rases de vinya localitzades en els diversos àmbits corresponien a aquesta datació. Es tractava d'un total de cinc rases de vinya de mides diferents, situades al costat sud del jaciment. Presentaven una orientació NW-SE i al fons s'hi van localitzar restes de materials de cronologia romana, segurament utilitzats com a drenatge.

El primer d'aquests retalls (u. e. 201), de 7 × 0,55 m, que es trobava tallant la rasa de fonamentació del mur (u. e. 103), estava orientat en direcció NW-SE i corresponia a una rasa de vinya. El seu nivell d'amortització corresponia a la u. e. 202 i estava format per argiles i còdols de riu de peti-

tes dimensions; no s'hi va localitzar cap tipus de material ceràmic. Les altres dues rases es trobaven a una distància d'uns dos metres d'aquesta, just al costat del mur (u. e. 104). La primera rasa (u. e. 149) era d'unes dimensions més reduïdes: 1,75 × 0,61 m. Estava farcida d'un nivell (u. e. 150) d'argiles estèrils de 0,10 m de potència. L'altra rasa (u. e. 153) tenia una longitud de 9,15 m i una amplada de 0,55 m. Aquesta rasa es trobava amortitzada per una estrat (u. e. 154) format per argiles i una lleugera presència de cendres de color marró clar. Només s'hi va localitzar un fragment de ceràmica a torn lent de cocció reduïda.

Al costat est del jaciment, just on el mur (u. e. 103) es perdia i on hi havia una zona d'esterilitat arqueològica, s'hi va localitzar una altra rasa (2,58 × 0,62 m) de planta rectangular i poca potència (u. e. 254), corresponent a una rasa de vinya. El sediment interior era d'argiles de color marró fosc amb abundants pedres i fragments de materials constructius col·locats al fons de la rasa.

Tallant un dels nivells d'amortització del camp de *dolia* es va localitzar una darrera rasa de vinya (u. e. 146), orientada en direcció NW-SE. Era de planta rectangular i fons pla, tenia unes

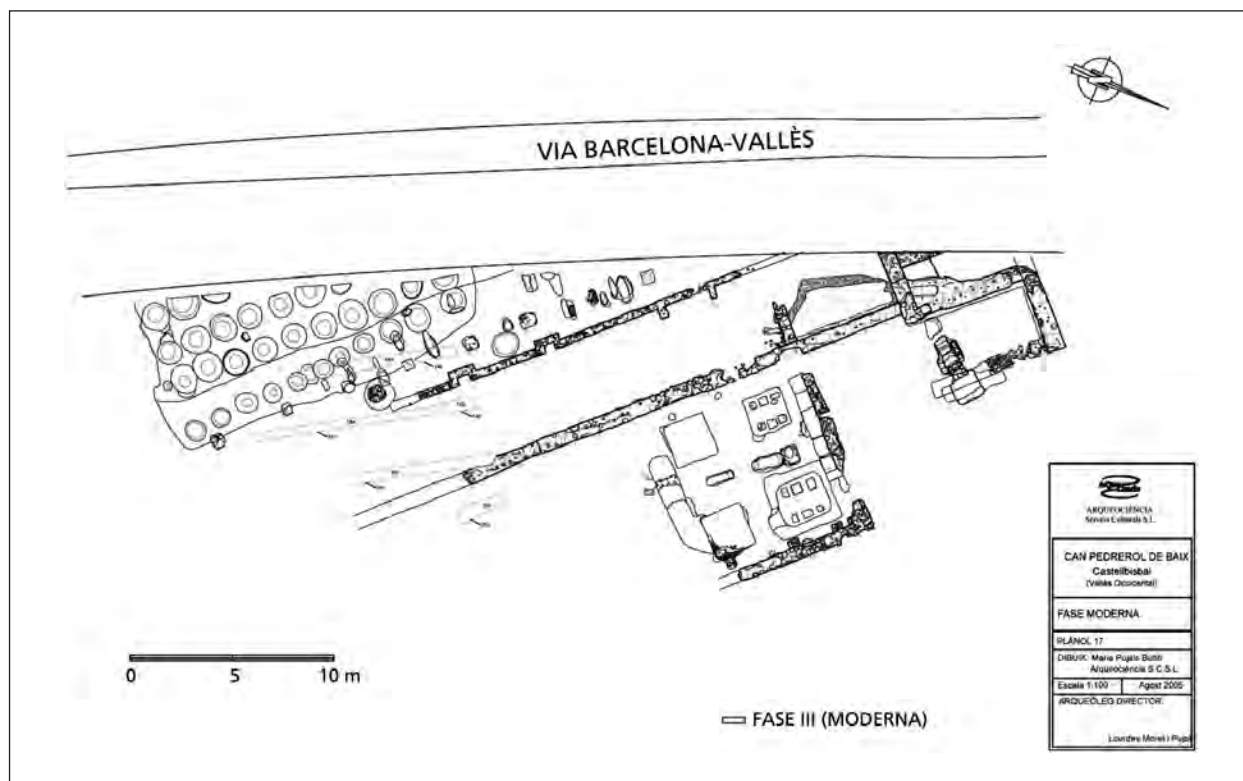

FIGURA 17. Planta de la fase moderna de Can Pedrerol (Arqueociència).

dimensions de $8 \times 0,45$ m i estava reblerta amb un sediment de color marró fosc (u. e. 145) on es van localitzar abundants restes de materials constructius i pivots d'àmfora. La presència, al fons de les rases de vinya, de còdols de riu o restes de materials constructius era deguda al fet que eren utilitzades com a drenatge.

Se suposa que totes aquestes rases eren de vinya i de l'època contemporània, ja que en la zona aquest cultiu s'ha mantingut fins a l'actualitat. A més, en aquest indret el sòl semblava molt adient per a aquest tipus de cultiu, ja que es tractava d'una zona amb un lleuger pendent i amb un sòl format per graves, la qual cosa permetia el drenatge de l'aigua.

3. FUNCIONAMENT DE LES ESTRUCTURES VINÍCOLES

El funcionament del *lacus* i de les estructures cúbiques corresponents a la primera fase estava determinat per la mateixa naturalesa de les estructures documentades. Es tractava d'una edificació i unes instal·lacions destinades al premsatge del raïm per a l'elaboració de vi.

En primer lloc, la base del *lacus* localitzada al costat nord-occidental del jaciment estava formada per un paviment molt gruixut d'*opus signinum* (u. e. 107) que corresponia al fons d'un dipòsit destinat a la contenció de líquids. Els dipòsits estancs d'*opus signinum* (*calcatoria*) foren utilitzats per a dipositar-hi el raïm un cop recollit per tal que fos trepitjat pels obrers. L'altura habitual a la qual s'acostumaven a omplir aquests *lacus* de raïm era d'uns 0,50 o 0,60 m. Els obrers que trepitjaven el raïm, per tal de no patinar i caure, s'aguantaven amb unes cordes lligades al sostre.

Una altra de les funcions dels dipòsits d'*opus signinum*, en el procés d'elaboració del vi, a banda de ser el cub on es trepitjava el raïm, és que eren els recipients on es deixava el vi, un cop trepitjat o premsat el raïm, just el moment abans de ser traslladat als *dolia* o àmfores per tal que fermentés. Segons la zona de la Mediterrània, el procés de vinificació presentava característiques diferents: en el paísos molt calorosos la fermentació s'iniciava ja en el dipòsit, tan bon punt el raïm acabava de ser trepitjat (Brun, 2003); al nostre país, en canvi, la fermentació s'iniciava un cop el most es trobava envasat.

Un cop trepitjat el raïm, es passava a la premsa. Pensem que a Can Pedrerol les premses podien haver estat situades al costat de llevant, en un espai on es va documentar una estança formada per diverses estructures murals i unes fosses cúbiques. En primer lloc, l'espai es trobava delimitat pel mur (u. e.) 136 a l'est, pel mur (u. e.) 103 a l'oest i per l'estructura de pedres al nord. De les quatre pedres de grans dimensions que hi havia, tres provenien de la pedrera de Can Calopa (Rubí) i l'altra era de gres arcòsic de Montjuïc (Álvarez i Galindo, 2004).

Al centre de l'àmbit oriental es documentaren quatre estructures cúbiques excavades en el substrat geològic. Aquestes estructures devien funcionar associades amb estructures de premsatge del raïm, tot i que això només es pot dir a tall d'hipòtesi, de manera que no es va poder explicar el seu funcionament exacte, malgrat que es van elaborar dues hipòtesis de funcionament. Inicialment, quan es van localitzar les estructures cúbiques, es va creure que es tractava d'estructures d'emmagatzematge. De fet, les dues que tenien en el seu interior les filades paral·leles de lloses de pedra feien pensar en la possibilitat d'haver sostingut algun tipus d'estructura de fusta. Els estudis dels sediments no van confirmar aquesta possibilitat ni tampoc es van trobar restes d'aquestes estructures durant l'excavació.

Tanmateix, a Catalunya es van trobar diversos paral·lels d'aquest tipus d'estructures, tot i que no aclarien gens la seva funcionalitat. S'havien localitzat estructures amb característiques similars als jaciments del Morè (Sant Pol de Mar), Can Feu (Sabadell), Can Terrers (la Garriga) i Torreblanca (Sant Just Desvern). Cap d'aquests casos no ens aclaria el funcionament de les restes.

Al jaciment del Morè, a Sant Pol de Mar (Maresme), en un dels àmbits es van documentar dues estructures de planta quadrada ($2 \times 2 \times 2$ m i $2 \times 2 \times 1,75$ m) tallades en el sauló, una de les quals tenia a la part central del fons una cubeta de 0,50 m de diàmetre. La funció que es va atribuir a aquestes estructures fou la de servir com a dipòsits temporals de vi o bé com el lloc on aquest realitzava les seves primeres fermentacions. Així doncs, es va suposar que aquests elements estaven revestits amb morter.

En una excavació arqueològica realitzada a la urbanització Torreblanca de Sant Just Desvern es va documentar una estructura cúbica d' $1,90 \times 2,00$ m

i amb una fondària d'1,40 m. Al fons de l'estructura es van documentar sis carreus de pedra sorrenca disposats de manera regular: tres a la cara est i tres a la cara oest. Garcia i Cortadella assenyalen que es podria tractar d'un retall on es devia encabir una estructura de fusta amb algun tipus de finalitat industrial.

A la vil·la romana de Can Feu, a Sabadell, també es van documentar dues fosses cúbiques amb les mateixes característiques que les anteriors. Per tant, durant el segle I de la nostra era va funcionar com a centre productor de vi, ja que, a més de les premses, s'hi va documentar un camp de *dolia* i fins i tot uns forns destinats a la producció d'àmfores. La producció de vi no va depassar el segle I dC, moment a partir del qual la vil·la es dedicà al cultiu de cereals fins al moment del seu abandó, cap al final del segle II dC (Tchernia, 1999).

Recentment, els resultats d'aquestes intervencions han estat revisats i interpretats de nou per J. P. Brun. Segons aquest autor, les estructures cúbiques retallades en el substrat geològic podien haver correspost a les rases de fonamentació dels *stipites* i els *arbores* de les premses de biga o palanca.

Cató, en el seu tractat *De Agricultura*, assenyalava la tècnica de la construcció d'aquest tipus de premses, formades per quatre posts. A grans trets, allà on s'haguessin de situar els bessons (*stipites*), s'havien de realitzar uns fonaments força profunds, formats per pedres i morter de calç, ja que havien de subjectar el *forum*. En aquest bloc de pedra era on es clavaven els *stipites*. L'espai entre aquests dos es cobria amb fusta de roure i s'hi vessava plom. A sobre dels *stipites* es col·locava una encavallada per a col·locar-hi una coberta de fusta. Per a la col·locació dels *stipites* i els *arbores* calia una fonamentació, per a cada un d'aquests, considerable. Entre els *arbores* i els *stipites* es col·locava una barra de fusta travessera (*praelum*) que per una banda estava subjecta a la paret de darrere dels *stipites* i per l'altra es recol·lava sobre el torn de la palanca. En el lloc on es col·locava la masera també s'hi havia de fer una bona fonamentació de calç i sorra i s'hi havia de disposar diverses capes de morter per tal d'obtenir una solera d'òptima qualitat.

Brun va fer una nova interpretació de les estructures cúbiques localitzades al jaciment del Morè. En l'àmbit VII d'aquest jaciment, una de

les dues fosses cúbiques localitzades es trobava al centre de l'eix on havia d'anar situat el travesser de la premsa (*praelum*); per tant, la fossa havia de correspondre a la fonamentació del lloc on es col·locava el *forum* (Brun, 2004). Segons aquesta hipòtesi, es podria descartar la que creu que les fosses cúbiques localitzades als jaciments eren algun tipus d'estructura d'emmagatzematge, i es podria demostrar que les estructures documentades corresponien al lloc on s'havien de fixar els *stipites* i els *arbores* de les premses.

A Can Pedrerol, les dimensions de les fosses cúbiques i la seva disposició feien pensar que s'hi podia instal·lar el mateix tipus de premsa que el que assenyala Brun per al Morè, tot i que en aquest cas no s'havien pogut localitzar els altres elements que formaven part de la zona de premsatge, com l'ara de premsatge, les restes d'algun contrapès..., a excepció del camp de *dolia*. Aquest autor proposava com a tipologia de premsa d'aquests jaciments una variació de la premsa de Cató. A partir d'aquest supòsit es van elaborar dues propostes de muntatge d'una premsa de biga a les restes localitzades a Can Pedrerol. La presència de quatre estructures cúbiques excavades al substrat geològic plantejava la possibilitat de l'existència de dues premses de biga en l'àmbit oriental.

La justificació de Brun sobre la presència d'aquestes fosses era que es tractava de la rasa de fonamentació de les estructures que havien de subjectar els *stipites* i els *arbores*. Per tal que la solera de la premsa pogués suportar la pressió que s'exercia en el moment de la premsada, calia que els fonaments fossin molt sòlids i estiguessin realitzats sobre capes de pedres i morter. En el lloc on es col·locaven els *arbores*, s'hi construïen uns fonaments especials destinats a sostenir la pedra del *forum* (Tchernia, 1999). Per tant, d'aquesta manera es justificaven les fonamentacions grans. Aquesta solució es va evidenciar en el moment de la construcció d'una premsa al Mas des Tourelles (Beaucaire), en el marc d'un projecte d'arqueologia experimental.

A partir d'aquí es van elaborar dues hipòtesis de funcionament de les premses que podia haver-hi instal·lades a Can Pedrerol. En la primera hipòtesi es presentava la possibilitat que els *stipites* i els *arbores* estiguessin fonamentats en les quatre fosses cúbiques i el *praelum* no es trobés subjecte a cap mur. En aquest cas, les filades

paral·leles de pedres haurien servit d'encaix als *stipites*. La zona de premsatge estaria situada entremig de les dues fosses cúbiques.

En el segon supòsit que es va plantejar, en canvi, el *praelum* arribaria fins al mur posterior dels *stipites* i la segona fossa cúbica s'utilitzava com a fonamentació de l'ara de premsatge. En aquest cas, el *praelum* hauria d'anar encastat al mur posterior de l'edificació. Així doncs, en cas que s'hagués d'escollir una de les dues hipòtesis, possiblement la més versemblant era la primera, ja que era la més similar a les propostes de Cató.

La utilització del costat oriental com a zona de premsatge amb la presència de dues premses presentava un problema: d'una banda, si l'espai que separava cada una de les fosses era suficient per a col·locar-hi els travessers (*praelum*) de les premses, només hi havia una separació d'uns dos metres entre les fosses del costat nord i les del costat sud, i aquest espai no era suficient segons les mesures catonianes.

Una vegada trepitjat i premsat el raïm, el líquid obtingut s'havia de deixar fermentar. El procés de fermentació es feia repartint el most entre els *dolia*. A Can Pedrerol, els *dolia* es trobaven al costat occidental del jaciment, en una zona d'emmagatzematge delimitada pel mur (u. e.) 104, que, juntament amb les bases de columna situades paral·lelament a aquest, podia haver constituït una zona coberta. El rebliment dels *dolia* es duia a terme de forma manual o bé mitjançant canalitzacions fetes d'obra o de ceràmica, i fins i tot de mànegues de cuir, segons el que s'ha documentat en alguns llocs (Brun, 2004). En el nostre cas no es va documentar cap tipus de conducte o canalització que ens indiqués quin era el procés de rebliment dels *dolia*, a causa del nivell d'arrasament del jaciment.

Els *dolia* eren grans recipients ceràmics de cos ovoide i fons pla, que es trobaven enterrats fins a tres quartes parts del seu cos. Tenien unes dimensions considerables: una altura aproximada d'entre 1 i 1,5 m i un diàmetre aproximat d'1,30 m. La seva capacitat aproximada estava compresa entre 1.200 i 1.500 litres. Servien per a emmagatzemar vi, però també cereals, salaons i oli. En alguns llocs eren utilitzats per a la fermentació del most, en el procés de vinificació.

Els grans recipients havien de passar un procés d'impermeabilització consistent en la col·locació de resina de pi al seu interior abans d'om-

plir-los de vi. Aquest procés ja va ser descrit pels agrònoms romans. Columel·la assenyalava que aquesta tasca havia de recaure sobre la *villica*, l'esposa del capatàs (Columel·la, I, XII, 18). Les tasques d'impermeabilització s'havien d'iniciar abans de la verema. El procés consistia, en primer lloc, a treure la resina de l'anyada anterior, tot escalfant el recipient sota l'acció directa d'una flama, de manera que aquesta es fongués i es disposés al fons dels *dolia*. Un cop fet això, s'extreien la resina i els tartrats del fons i es començava a untar els *dolia* amb resina nova. Els recipients nous ja s'impermeabilitzaven amb resina tan bon punt sortien del forn, igual que les àmfores.

La col·locació de resina a l'interior dels *dolia* tenia com a efecte principal impermeabilitzar els recipients, però, a més, el fet d'haver de canviar la resina de l'interior dels recipients eradicaava les bactèries i els fongs que podien malmetre el vi (Brun, 2003a).

Un cop s'havia col·locat la resina i s'havia endurit, els agrònoms aconsellaven rentar els recipients amb aigua de mar abans d'omplir-los. Un cop iniciada la fermentació del most, era el moment d'abocar-lo a dins dels *dolia*, i s'havia de deixar passar un mes abans de segellar-los (Brun, 2003a) amb una tapadora de ceràmica, amb argila o fusta amb resina.

Els *dolia* estaven col·locats de forma ordenada en un espai destinat a l'emmagatzematge. Aquest àmbit, en funció de les regions, podia ser a l'aire lliure o bé podia tractar-se d'un espai tancat. La vil·la de Can Pedrerol podia haver tingut un magatzem força extens destinat a l'estocatge d'aquests recipients, delimitat amb una porxada de fusta. L'excavació només va posar al descobert trenta-quatre empremtes d'aquests recipients, dels quals només tres s'havien conservat *in situ*. Cal tenir en compte que les restes localitzades només constituïen una petita part del magatzem, i segurament n'hi devia haver moltes més cap al costat occidental, sota la via del tren i el polígon industrial.

Pel que fa al contingut dels recipients, devien estar destinats a l'emmagatzematge de vi. Tanmateix, les anàlisis fetes de l'interior d'alguns dels recipients (u. e. 300, u. e. 301) no confirmaven aquesta hipòtesi; en canvi, van posar de manifest que es tractava de recipients que foren utilitzats un espai de temps curt. L'estudi assenyalà també que possiblement foren abandonats oberts i fo-

ren amortitzats de forma natural (Enrich, 2004). En cap cas van ser utilitzats per a l'emmagatzematge de cereals. El *dolium* u. e. 301 era l'únic on es van identificar restes de greixos, tot i que no se'n va poder determinar l'origen. Aquest fet feia pensar que, tot i que podria tractar-se d'oli, també podria tractar-se de la resina que s'utilitzava per a la impermeabilització.

En el costat oriental del magatzem de *dolia* s'endevinaven les restes del que podia haver estat una coberta, ja que es documentava un mur (u. e. 104) orientat en direcció NW-SE, amb uns encaixos i uns pilars. Paral·leles a aquest mur, es podien veure les bases de vuit columnes separades les unes de les altres uns dos metres i mig. Aquest tipus d'estructura podia haver aguantat algun tipus de coberta lleugera, construïda amb algun material perible (fusta, canyes...).

De fet, a les nostres contrades s'han localitzat magatzems de *dolia* similars al que s'ha documentat a Can Pedrerol, com ara l'Olivet d'en Pujol, la utilització del qual abraça un arc cronològic del segle II aC al segle I dC. Es tractava d'un celler a l'aire lliure en el qual es documentaren setanta-cinc *dolia*. La vil·la de Tolegassos, molt pròxima al jaciment anterior, va ser construïda a mitjan segle I dC i s'hi va documentar un conjunt d'uns cent vint-i-cinc *dolia*. Un altre jaciment on es va localitzar una àrea d'emmagatzematge de vint-i-quatre *dolia* és el Bosquet (Sant Pere de Ribes), del final del segle I dC. En el jaciment esmentat del Morè (Sant Pol de Mar) es van localitzar vint-i-set *dolia*, tot i que es va calcular que en podia haver tingut uns cent quaranta, i també data dels segles I-II dC. La vil·la de l'Hostal Nou, a Balaguer, va permetre documentar vint-i-vuit *dolia in situ* i tretze empremtes de *dolia*. Tot i que la cronologia d'aquest establiment és imprecisa, es creu que pot ser de cronologia altimperial (Brun, 2004).

La darrera part del procés era l'envasament del vi a les àmfores, tant per a completar el procés de fermentació com, sobretot, per a transportar el producte als mercats on seria finalment consumit. Les àmfores són essencialment un envàs destinat al transport marítim o fluvial, per la qual cosa la comercialització del vi de Can Pedrerol ja estava pensada per a mercats ultramarins. El fet de trobar la terrisseria en el mateix lloc de producció i emmagatzemament del vi indica que els productors de Can Pedrerol ja pensaven en la seva comercialització més enllà de la província.

Com ja s'ha indicat, la terrisseria i el seu abocador es troben entre la masia actual i l'ermita de Sant Quintí, i van ser excavats pel Grup de Col·laboradors del Museu de Rubí. Ells van documentar un forn on sembla que es produïen fonamentalment àmfores Dressel 2-4, que tenim dates des de l'època de Tiberi fins al final del segle I dC, i actualment fins a la primera meitat del segle II dC (exemple de la terrisseria del Mercat de Sant Vicenç dels Horts). En les excavacions modernes de Can Pedrerol només es van trobar quinze fragments d'àmfora que corresponen a Dressel 2-4, segurament de procedència local, i també tres fragments de Pascual 1.

4. LES DUES TERRISSERIES DE LA VALL MITJANA DEL LLOBREGAT

Malgrat que les dues terrisseries de Can Pedrerol de Baix i Can Tintorer encara poden proporcionar més sorpreses en el futur, atès que la seva excavació resta incompleta, sí que ens donen una pauta diferent de la producció d'àmfores respecte als centres del Barri Antic i el Mercat-Can Reverter. D'una banda, són terrisseries que començaren a funcionar una mica més tard i riu amunt, potser més properes a les zones de vinya que les altres terrisseries.

Si bé només en el cas de Can Tintorer tenim restes d'estructures que poden identificar la *pars urbana* d'una vil·la, el model de vil·la clàssica, amb zones de premsatge, emmagatzemament i terrisseria, estaria més ben representat en aquesta vall mitjana del Llobregat. En el cas de Can Pedrerol, manca la *pars urbana*, però la seva presència no seria estranya.

Una altra característica important d'aquests dos tallers és que s'articulen a partir de la riera de Rubí —un topònim associat amb el nom del riu *Rubricatum*. Aquesta riera vincula el Vallès Oc-

cidental, sobretot la zona de l'actual Terrassa, amb el riu Llobregat, com a sortida natural per als seus productes. Moltes de les vil·les identificades a la zona de Terrassa no han documentat terrisseries d'àmfores, i per aquesta raó es pot suposar que part de la seva producció vinícola —hi ha presència de zones de premsa i piletes de decantació— devia ser envasada en alguns altres tallers. En aquest sentit, les terrisseries de la riera de Rubí —Can Tintorer i Can Pedrerol— podrien ser candidates a envasar els seus productes.

S'han documentat una sèrie de vil·les properes a Terrassa, com Can Jofresa, l'Aiguacuit i darremament Can Colomer,² amb una cronologia d'ocupació molt àmplia, que, malgrat que disposen de restes d'instal·lacions de premsatge i de piletes de decantació de vi, no disposen de terrisseries destinades a proporcionar àmfores —si bé a vegades produeixen materials constructius i ceràmiques comunes. A hores d'ara resulta difícil saber si l'excedent de vi d'aquestes explotacions es podia consumir íntegrament a escala local o bé era envasat en d'altres indrets per tal de ser exportat fora de la província. En aquest sentit, la proximitat de les terrisseries de Can Tintorer i Can Pedrerol a la riera de Rubí, i no gaire lluny del riu *Rubricatum*, confirma que aquesta seria una opció ideal.

Les dues terrisseries conegudes fins ara de la vall mitjana del Llobregat —Can Tintorer i Can Pedrerol— comencen la seva activitat a partir de l'època de Tiberi i no semblen tenir les dimensions industrials del Barri Antic (Sant Boi) ni del Mercat (Sant Vicenç dels Horts). Desconeixem si l'inici de la seva activitat respon a una colonització vinícola tardana de la vall mitjana del Llobregat o a una voluntat d'apropar les terrisseries als llocs de producció vinícola. Això sí, ambdós centres identifiquen una segona fase en la producció d'àmfores i vi a la vall del Llobregat, que també coincideix amb una major complexitat en l'epigrafia amforal.

2. A tall anecdòtic, en aquesta darrera intervenció encara inèdita a Can Colomer (Atics) es va trobar un *signaculum*, segurament per a marcar sacs, segons els arqueòlegs, on es llegeix clarament CN(eo) RVBRI SEVERI. Com es pot comprovar, el *nomen* sembla identificar el topònim del riu o la vall propera del *Rubricatum*.